

ULRICH WOLLNER

„ANI Z DUBA ANI ZO SKALY“ (*Apol.* 34D3-4)¹

Platónov Sókratés v záverečnom príhovore pred hlasovaním o svojej vine či nevine sudcom pripomína, že má rodinu, ktorá zahŕňa dospievajúceho syna a dvoch malých chlapcov. Pritom odkazuje na verše z Homérovej *Odyssey*, aby poukázal na skutočnosť, že sa nenarodil „ani z duba ani zo skaly“ (34d).² Cieľom článku bude analyzovať a interpretovať zmysel uvedenej citácie v rámci Sókratovej argumentácie. V prvej časti sa sústredím na komparáciu Homérovho verša s jeho podobou v Platónovej *Apológii*. V druhej časti budem skúmať, akú stratégiu Sókratés sledoval tým, keď sa odvolal na uvedený verš. V záverečnej časti sa zameriam na otázku, z akého dôvodu Platónov Sókratés cituje Homéra napriek svojmu predchádzajúcemu vyhláseniu, že básnici nedisponujú múdrosťou.

1

Najskôr sa upriamime na skutočnosť, v akom kontexte bol verš v *Odyssey* použitý. Verš vyslovila Penelopa v rozhovore so svojím zamaskovaným, a preto nespoznávaným manželom. Penelopa sa totiž snažila odhaliť identitu muža, ktorý prehlasoval, že má informácie o Odysseovi. Preto na neznámeho nalieha:

ἀλλὰ καὶ ὡς μοι εἶπε τεὸν γένος, ὀππότεν ἔσσι.
οὐ γὰρ ἀπὸ δρυὸς ἔσσι παλαιφάτου οὐδ' ἀπὸ πέτρης.

¹ Článok vznikol ako súčasť projektu VEGA č. 1/0017/12.

² Všetky odkazy na *Obranu Sókrata* sú z titulu: Platón, *Obrana Sókrata*, in Platón, *Euthyfrón. Obrana Sókrata. Kritón*, prel. F. Novotný, Praha: OIKOYMENH 2005, s. 41–71 (skratka *Apol.*).

„Ale aj tak mi prezrad' svoj rod a odkry svoj pôvod,
lebo si nepošiel z bájneho duba či z nejakej skaly!“ (*Od.* 19.162–163).³

Ako som uviedol, Platónova citácia má nasledovnú podobu: „ani z duba ani zo skaly (*ἀπὸ δρυὸς οὐδ' ἀπὸ πέτρης*)“.⁴ Pri porovnaní oboch citácií je zrejmé, že Platónov Sókratés necituje presne, ale voľne, verš uvádza jednak bez metrického tvaru a jednak bez záporného slovesného tvaru (*nepošiel*). Napriek tomu, že použil len parafrázu, zmysel Homérovho verša zostal nezmenený. Možno sa domnievať, že Sókratés použil toto slovné spojenie z toho dôvodu, že v bežnom jazykovom použití nadobudlo postavenie známej a používanej frázy.⁴

2

Prejdime k rekonštrukcii a objasneniu Sókratovej stratégie v jeho záverečnej apologetickej reči pred hlasovaním o jeho vine. V tejto súvislosti považujem za dôležité pýtať sa: Z akého dôvodu Platónov Sókratés použil parafrázu z diela *Odyssea*? V prvom rade, pomocou slovného spojenia „[nenarodil som sa] z duba ani zo skaly“ by si sudcovia mali uvedomiť, že Sókratés rovnako ako oni mal rodičov a že má rovnaké záväzky a zdieľa rovnaké cesty pre svojich príbuzných a členov vlastnej rodiny ako každý z nich.⁵ No napriek tejto podobnosti medzi nimi, dištancuje sa od bežnej súdnej praxe svojich spoluobčanov a odmieta pred súdom prosiť či plakať.⁶ Rovnako odmieta

³ Citujem z vydania Homéros, *Odysseia*, prel. M. Okál, Bratislava: Slovenský spisovateľ 1986.

⁴ Platón toto slovné spojenie použil aj v *Rep.* 544d7-8.

⁵ Leo Strauss naznačuje, že Sókratés pomocou frázy „ani z duba ani zo skaly“ ospravedľňuje sám seba za to, že inou formou apeluje na súcit poroty, tak ako to bolo zvykom medzi súdenými Aténčanmi. L. Strauss, *Studies in Platonic Political Philosophy*, Chicago: The University of Chicago Press 1983, s. 48. Túto interpretáciu rozvíja Gabriel Danzig, ktorý tvrdí, že Platón tak zobrazuje Sókrata, ktorý bol ochotný prosiť, ale len v malej miere, aby tak získal oslobodenie spod obžaloby. Podľa tohto autora je tu určitý rozpor: na jednej strane Sókratés odmietol žobrať o svoj život, ale na druhej strane o svoj život prosil. Je však ľahké pochopiť, ako a prečo tento rozpor vznikol, keď zoberieme na vedomie, že Platónovým zámerom v oboch prípadoch bolo poprieť obvinenie Sókrata z arogancie. G. Danzig, *Apologizing for Socrates: Plato and Xenophon on Socrates' Behavior in Court*, in *Transactions of the American Philological Association*, Vol. 133, 2003, No. 2, s. 302. S Danzigovou interpretáciou sa nezhodujem. Ako som uviedol, Sókratés tým, že cituje Homérov verš, konštatuje skutkový stav – mal rodičov a má deti. Rozdiel medzi jeho konaním a konaním väčšiny Aténčanov spočíval v skutkoch, ktoré si podľa Sókrata Aténčania cenia viac ako slová (32a). Sókratove skutky – odmieta pred súdom prosiť, plakať a priviesť rodinných príslušníkov s úmyslom vzbudiť v sudcoch čo najväčšiu ľútosť, dokazujú, že odmietol apelovať na súcit poroty a prosiť o svoj život.

⁶ Aj Xenofón Hermogenovými slovami potvrdzuje, že takéto konanie bolo v aténskej súdnej praxi bežnou stratégiou (*Ap.* 5). Všetky odkazy na Xenofónovu *Sokratovu obhajobu* sú z ti-

priviesť rodinných príslušníkov pred súd s úmyslom vzbudiť v sudcoch čo najväčšiu ľútosť, ovplyvniť ich svojimi prosbami, nárekmami či pokornými žiadosťami o milosť (34c). To znamená, že zavrhuje myšlienku vyvolať v sudcoch maximálne možnú mieru súcitu, a tým sa dostať do servilnej pozície voči nim. Sókratés si zároveň uvedomuje, že poukázaním na skutočnosť, ako bežne konajú pred súdom jeho spoluobčania, si sudcov pohorší a rozhnepá proti sebe (34c). Z toho vyplýva, že samotní občania, z ktorých bol zložený súdny tribunál, nepovažovali takéto konanie za čestné, no napriek tomu tak konali, pretože im to mohlo zväčšiť šancu na úspech.

Platónov Sókratés sudcom vysvetľuje, že motívom jeho odmietania takejto stratégie nie je domýšľavosť alebo pohrdanie svojimi spoluobčanmi.⁷ Výslovne popiera, že hovorí arogantne alebo pohrdavo (οὐκ ἀθραδιζόμενος [...], οὐδ' ὑμᾶς ἀτιμάζων).⁸ Ponúka alternatívne vysvetlenie pre svoje konanie, ktorým sa snaží objasniť, prečo odmieta takúto nečestnú stratégiu (34d-e). Jeho dôvody by sme mohli rozdeliť do dvoch skupín – dôvody v prvej skupine (1) sa týkajú Sókratovej osoby. Vnútorne ich diferencujem na dva – argument (1.1) založený na vysokom veku; to znamená, že Sókratés v tomto veku (na mieste 17d je uvedený, že má 70 rokov) nelípne na živote tak, ako by to bolo vtedy, keď by bol obvinený ako mladý alebo keby bol v strednom veku. Vysoký vek mu umožňuje nekorigovať svoje slová podľa toho, čo by bolo v súlade s názormi Aténčanov. Aj pred súdom môže teda hovoriť presne tak, ako keď na námestí alebo pri zmenárenských stoloch diskutoval so spoluobčanmi (17c). Inak vyjadrené, aj v situácii, keď sa rozhoduje o jeho živote alebo smrti, môže hovoriť otvorene (παρρησία). Jeho vyjadrenia nie sú obmedzené strachom alebo plachosťou, vyjadrujú to, čo si skutočne myslí – vyjadruje pravdu.⁹

tulu: Xenofón, Sokratova obhajoba, in Xenofón, *Hostina. Sokratova obhajoba*, prel. A. Kalaš, Bratislava: Kalligram 2006, s. 148–173. (skratka *Ap.*)

⁷ Xenofón konštatuje, že všetci, ktorí písali o Sókratovom súdnom procese, sa zmieňujú o jeho povýšeneckom postoji pred súdom (*Ap.* 1). David Leibowitz sa snažil dokázať, že jednou zo štyroch Sokratových stratégií pred súdom bolo hovoriť pred porotcami vystatovačným a urážlivým spôsobom. To malo zaistiť, že sudcovia budú natoľko podráždení, aby ho odsúdili. Táto spomienka na jeho ušľachtilý pohrdanie – veľkosť jeho duše – mala zostať lákadlom pre mladých. Sókratés však tento svoj zámer nemôže oznámiť otvorene. Pozri: D. Leibowitz, *The Ironic Defense of Socrates. Plato's Apology*, Cambridge: Cambridge University Press 2010, s. 157.

⁸ Aj na miestach 20d-e, 37a, 38a výslovne popiera, že hovorí arogantne alebo neúctivo. Na všetkých uvedených miestach ponúka alternatívne vysvetlenie pre svoje správanie. Podľa Davida Leibowitza Sókratés akoby hovoril: som príliš ušľachtilý, aby som sa pred vami plazil. *Tamtiež*, s. 154. Takúto interpretáciu považujem za príliš zjednodušenú, a preto nepresnú. V texte budem dokazovať, že Platónov Sókratés rozvíjal štyri argumentácie pre zdôvodnenie svojho postaja, pričom argumentácia na základe dobrého mena je len jednou z nich.

⁹ Sókratés na viacerých miestach zdôrazňoval, že hovorí pravdivo (napr.: 17b, 18a, 20d, 22a, 24a, ...).

Prejdime k argumentu (1.2) – dobrej povesti. Sókratés vyhlasuje, že má dobrú povest', mohli by sme povedať, morálnu autoritu, ktorou sa odlišuje od obyčajných ľudí (34e-35a).¹⁰ Takéto vyhlásenie človeka, ktorý je pred súdom obvinený z bezbožnosti, z toho, že slabšie dôvody robí silnejšími a napokon z toho, že kazí mládež (19b-c),¹¹ muselo na jeho sudcov pôsobiť arogantne. Najmä ak jeho spoluobčania z týchto slov pocítili, že sa svojou dobrou povest'ou stavia nad nich. Aténčania boli nepriateľskí voči akýmkoľvek prejavom nadradenosti, pretože takéto konanie porušuje jeden z fundamentálnych princípov demokratického systému – aritmetickú rovnosť (ισότης).¹² Sókratés akoby si nechcel pripustiť ich pobúrenie a nijakým spôsobom sa nesnaží obhájiť alebo vysvetliť svoje tvrdenie. Namiesto toho sa obracia na menšinu zo sudcov, na tých, ktorí sa usilujú žiť cnostne a presviedča ich o tom, že by bolo zlé, ak by sa pred súdom uchýlili k použitiu nečestnej stratégie (citovou manipuláciou ovplyvňovať rozhodnutie súdu) preto, aby sa vyhli trestu smrti (35a). Dôvod je zrejmý, človek, ktorý sa hanebne správa zo strachu pred smrťou, nemôže byť skutočne cnostný. Cnostný človek musí dokázať ovládnuť aj strach zo smrti.¹³ Sókratés sa však vyjadruje aj k tým, ktorí využívajú nečestnú stratégiu – tí robia hanbu svojej slávnej *polis*, pretože ich správanie prirovnáva k správaniu, ktoré je typické pre ženy (35b).¹⁴ Domnievam sa, že v uvedenej argumentácii sa Sókratés snažil zmierniť nevôľu svojich spoluobčanov spôsobenú poznámkami o jeho morálnej nadradenosti a prezentuje sa ako ich ochranca a patrón dobrej povesti Atén.¹⁵ V súlade s touto snahou dokonca zavádza jazykovú dištinkciu my (súdení) – vy (sudcovia). Pričom im (sudcom) pripomína, že nám (obvineným) nesmú dovoliť, aby sme pred nimi (sudcami) vzbudzovali pocity ľútosti. Naopak, človeka, ktorý hrá také žalostné scény

¹⁰ Je dôležité upozorniť aj na iné miesta, kde Sókratés vysvetľuje charakter svojej obrany, keď tvrdí, že má „meno“ a že je „múdry muž“ (18b, 20d, 38c).

¹¹ Xenofón uvádza, že žaloba proti Sókratovi znela: „...neverí v bohov, ktorých uznáva obec, ale že vraj zavádza nové božstvá a kazí mládež.“ (Ap. 11).

¹² Predstaviteľom tejto myšlienky je Melétos, ktorý tvrdí, že všetci občania bez rozdielu sú schopní vychovávať mládež a robiť ju lepšou (24e).

¹³ Platón sa k tomuto motívu vrátil vo *Faidónovi*, kde je Sókratés v celom dialógu zobrazený ako pokojne čakajúci na vlastnú smrť.

¹⁴ Nárek žien bol zakotvený v tradičnej ženskej úlohe plačky pri pohrebnom rituáli. Platón vo *Faidónovi* vykresľuje, ako sa Sókratova manželka Xanthippé bedákaním, plačom a tlčením sa do prs ľúči so svojim manželom pred vykonaním popravy (*Phd.* 60a). Sókratés na konci tohto dialógu napomína svojich priateľov, aby neplakali ako ženy (*Phd.* 117c-d). Všetky odkazy na *Faidóna* sú z titulu: Platón, *Faidón*, prel. F. Novotný, Praha: OIKOYMENH 2005 (skratka *Phd.*).

¹⁵ Aj na miestach 29d-30b, 30e, 31b sa prezentuje ako ten, kto sa stará a dohliada nad spoluobčanmi a Aténčanov presviedča, že sa to dá docieľiť len tak, keď s nimi hovorí úprimne (παρρησία) a bez bázne o ich chybách.

(τοὺς τὰ ἐλεῖνὰ ταῦτα δρᾶματα εἰσάγοντος) a tým uvádza *polis* na posmech, majú odsúdiť (35b).¹⁶

Dostávame sa k dôvodom, prečo Sókratés odmieta prosiť sudcov a prosbami docieľiť svoje oslobodenie, patriacim k druhej skupine (2). Tieto možno charakterizovať ako prekračujúce Sókratov osobný rozmer. Aj dôvody v tejto skupine rozdelím na dva – argument (2.1) sa týka záväzku k spravodlivosti. Sudca podľa Platónovho Sókrata koná spravodlivo len vtedy, keď sa zameria na posúdenie argumentov a abstrahuje od prosieb, ktoré mu adresuje obvinený. Pripomína prisahu, podľa ktorej sudca nebude prejavovať priazeň podľa svojho osobného zdania, ale má súdiť výlučne v súlade s právnymi predpismi (35c). Vysvetľuje teda, že povinnosť sudcu je usilovať o spravodlivosť a pravdu, a nie rozhodovať tak, akoby konal nejakú láskavosť.

O argumente zbožnosti (2.2) možno konštatovať, že priamo nadväzuje na predchádzajúci argument (2.1). Sókratés totiž uvádza, že my (obvinení) nesmieme privykať vás (sudcov), aby ste krivo prisahali, ani vy (sudcovia) si nesmiete na to zvykať, pretože výsledkom by bolo bezbožné konanie oboch strán (35c). Ak by napriek uvedomeniu si týchto dôsledkov konal tak, že by sa prostredníctvom prosieb snažil ovplyvniť sudcov, tak by si skutočne zaslúžil byť obvinený z toho, že povzbudzuje občanov, aby neverili v bohov. A sám by týmto konaním preukázal, že v bohov neverí. Platónov Sókratés však dôrazne trvá na tom, že verí v existenciu bohov, a v súlade s touto vierou prenecháva na sudcov a na boha rozhodnúť, čo má byť najlepšie pre neho aj pre nich (35d).¹⁷ Z uvedeného vyplýva, že nemôže podporovať nič, čo je nespravodlivé či bezbožné. David Leibowitz sa teda mylí, keď tvrdí, že Sókratés kladie dôraz na starostlivosť o svoju povest', ktorá sa oddeľuje od jeho záujmu o spravodlivosť a zbožnosť.¹⁸ Ako som sa snažil dokázať, opak je pravdou, pretože obe skupiny dôvodov (1) a (2) sú vzájomne späté.

16 Po hlasovaní sudcov o treste smrti pre Sókrata sa odsúdenec prihovára k tým, ktorí hlasovali za jeho smrť a objasňuje, že nebol odsúdený z toho dôvodu, že bol neschopný obhajovať sa, ale preto, že nebol ochotný pred súdnym tribunálom konať nehanebne a zapojiť do náreku a žiaľu svoju najbližšiu rodinu (38d).

17 Podľa Xenofóna Sókratés bol presvedčený, že jeho odsúdenie a smrť bude v súlade s božou vôľou, a tým sa vyhne chorobám v starobe (*Ap.* 6-8). Tento motív je prítomný aj na záver Platónovej *Obrany Sókrata* (41d).

18 D. Leibowitz, *The Ironic Defense of Socrates...*, s. 154.

3

V záverečnej časti článku sa chcem vyjadriť k otázke: prečo si Platónov Sókratés pri argumentácii v prospech svojho konania vopomáha odvolaním sa na slovné spojenie formulované Homérom. A to napriek tomu, že predtým o básnikoch prehlásil: „...svoje diela netvoría múdrosťou, ale akýmsi prirodzeným nadaním a vo vytržení (ἀλλὰ φύσει τιὴ καὶ ἐνθουσιάζοντες), práve tak ako proroci a veštcí; pretože aj oni hovoria veľa krásnych vecí, ale nemajú vedenie o ničom z toho, o čom hovoria (γὰρ οὐτοὶ λέγουσι μὲν πολλὰ καὶ καλὰ, ἴσασι δὲ οὐδὲν ὧν λέγουσι, 22b-c)“.¹⁹ Znamená to, ako sa domnieva LévyStone, že odvolanie sa na Homérove verše má za cieľ zvýšiť analógiu medzi Sókratom a hlavným hrdinom *Odyssey*?¹⁹ Podľa mojej interpretácie je Platónovým cieľom poukázať na pravý opak. Ako správne uvádza Sylvia Montiglio, rozdiel medzi oboma postavami je v tom, že Sókratés sa na rozdiel od Odyssea nespráva tak, ako keby bol „narodený z duba alebo zo skaly“.²⁰ To znamená, že Platónov Sókratés sa od Odysseovho konania dištancuje – neskrýva svoju identitu, nezavádza, nemanipuluje, neklame svojím prestrojením. Na súde sa správa a koná tak, ako konal vždy počas svojho života. Svoje konanie a reč neprispôsobuje zmeneným podmienkam tak, aby získal výhodu. Tým vytvára súlad vo vlastných názoroch, zjednocuje samého seba. Jednoducho vyjadrené, Sókratés nie je ochotný zvoliť si všetky (aj nečestné) prostriedky k získaniu vlastného cieľa. Tak ako sa správal Odysseus, tak konali Aténčania pred súdom – využívali všetky dostupné prostriedky k tomu, aby zvíťazili. A to napriek tomu, že samotní občania nepovažovali takéto konanie za spravodlivé či hodné úcty.

¹⁹ D. LévyStone, La figure d'Ulysse chez les Socratiques : Socrate *polutropos*, in *Phronesis*, Vol. 50, 2005, No. 3, s. 209 pozn. 85.

²⁰ S. Montiglio, *From Villain to Hero : Odysseus in Ancient Thought*, Ann Arbor: The University of Michigan 2011, s. 26 a 171, pozn. 29. Sylvia Montiglio však v ďalších riadkoch konštatuje, že Sókratova sebaaprezentácia ako človeka s ľudskejším charakterom, aký mal Odysseus, znie ironicky, a to tým skôr, pretože práve argumentoval, že nežije tým spôsobom, ako žijú ostatní ľudia (οὐ ... ἀνθρωπίνῳ, 31b1-2), ale dokazuje, že je daný Aténam od boha. *Tamtiež*, s. 26. S interpretáciou S. Montiglia nemôžem súhlasiť, pretože Sókratovu sebaaprezentáciu nepovažujem za ironickú. Tým, že sa Sókratés snažil žiť cnostne, teda v súlade s božským poriadkom (θεμιτὸν εἶναι) (na ktorý sa odvoláva na mieste 30d a o ktorom sa viac píše v *Gorg.* 507e-508a) žil inak – dokonalejšie, božskejšie ako ostatní. Preto ho Platón a iní stúpenci (sokratovci) nesmierne obdivovali a snažili sa ho napodobňovať.

Záver

Poukázal som na skutočnosť, že Platónov Sókratés necituje Homérov verš presne, ale voľne. Napriek tomu, jeho zmysel ponechal nezmenený – človek sa narodil do rodinných a sociálnych väzieb a ďalej ich rozvíja. Sókratés však nie je ochotný použiť seba a členov svojej rodiny na čin, ktorý je síce bežný v aténskej súdnej praxi, avšak je klasifikovaný ako nemorálny. Konštatoval som, že jeho rozhodnutie je postavené na štyroch dôvodoch, ktoré som rozdelil do dvoch skupín: (1) dôvody týkajúce sa osoby Sókrata a (2) dôvody presahujúce jeho osobný rozmer. Upozornil som, že obe skupiny dôvodov sú vzájomne späté. V záverečnej časti som konštatoval, že Sókratés sa dištancuje od konania, ktoré bolo typické pre postavu Odyssea – neskrýva svoju identitu, nezavádza, nemanipuluje, neklame svojím prestrojením.

ANOTÁCIA

„ANI Z DUBA ANI ZO SKALY“ (*Apol.* 34D3-4)

Platónov Sókratés v záverečnom príhovore pred hlasovaním o svojej vine či nevine sudcom pripomína, že má rodinu, ktorá zahŕňa dospievajúceho syna a dvoch malých chlapcov. Pritom odkazuje na verše z Homérovej *Odyssey*, aby poukázal na skutočnosť, že sa nenarodil „ani z duba ani zo skaly“ (34d). Cieľom článku bude analyzovať a interpretovať zmysel uvedenej citácie v rámci Sókratovej argumentácie. V prvej časti sa autor sústreďí na komparáciu Homérovho verša s jeho podobou v Platónovej *Apológii*. V druhej časti bude skúmať, akú stratégiu Sókratés sledoval tým, keď sa odvolal na uvedený verš. V záverečnej časti sa zameria na otázku, z akého dôvodu Platónov Sókratés cituje Homéra napriek svojmu predchádzajúcemu vyhláseniu, že básnici nedisponujú múdrosťou.

Kľúčová slová: Sókratés, Homér, Odysseus, *Obrana Sókrata*

SUMMARY

“NOT BORN OF AN OAK OR A ROCK“ (*Apol.* 34D3-4)

In the final speech before the vote on his guilt or innocence Plato's Socrates reminds the judge that he has a family including a teenage son and two small boys. In this case he refers to the verse of Homer's *Odyssey* to point out that he was not born „of an oak or a rock“ (34d). The aim of the article is to analyze and interpret the meaning of that quote. The first part will focus on the comparison of Homer's verse with its form in Plato's

Apology. In the second section I will examine what strategy Socrates followed when he made reference to that line. The final section will focus on the question why Plato's Socrates quotes Homer despite his previous statement that poets do not have wisdom.

Key words: Socrates, Homer, Odysseus, *Apology of Socrates*

Doc. Mgr. Ulrich Wollner, PhD.
Katedra filozofie FF Univerzity Mateja Bela
Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, SR
ulrich.wollner@umb.sk